

College voor Examens

LATIJNSE TAAL EN LITERATUUR

VWO

Syllabus centraal examen 2015

September 2013. In deze syllabus zijn ten opzichte van de versie van augustus 2013 een aantal redactionele verbeteringen aangebracht.

Verantwoording:

© 2013 College voor Examens, Utrecht.

Alle rechten voorbehouden. Alles uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Deze syllabus is ontworpen door een commissie van het College voor Examens (CvE). De basistekst is in hoofdzaak geschreven door medewerkers van de VCKT. Een eerder concept van de syllabus is ter inzage en advies toegezonden aan de vakinhoudelijke vereniging VCN, het Cito en de CvE-vaksectie. Op grond van de ontvangen reacties en adviezen is de tekst die u hierbij aantreft, vastgesteld.

Inhoud

VOORWOORD	4
1. EXAMENSTOF VAN HET CENTRAAL EXAMEN EN SCHOOLEXAMEN	5
2. SPECIFICATIE EXAMENSTOF VAN HET CENTRAAL EXAMEN	6
3. HET CENTRAAL EXAMEN	13
3.1. ZITTINGEN CENTRAAL EXAMEN	13
3.2. HULPMIDDELEN	13
BIJLAGE 1.	14
EXAMENPROGRAMMA LATIJNSE TAAL EN LITERATUUR VWO	14
BIJLAGE 2. DE PLAATS VAN KLASSIEKE TALEN EN KLASSIEKE CULTURELE VORMING IN DE PROFIELEN	16
BIJLAGE 3. DE MINIMUMLIJST LATIJN	17

Voorwoord

De minister heeft de examenprogramma's op hoofdlijnen vastgesteld. In het examenprogramma zijn de exameneenheden aangewezen waarover het centraal examen (CE) zich uitstrekt: het CE-deel van het examenprogramma. Het examenprogramma geldt tot nader order.

Het College voor Examens (CvE) geeft in een syllabus, die in beginsel jaarlijks verschijnt, een toelichting op het CE-deel van het examenprogramma. Behalve een beschrijving van de exameneisen voor een centraal examen kan de syllabus verdere informatie over het centraal examen bevatten, bijvoorbeeld over een of meer van de volgende onderwerpen: specificaties van examenstof, begrippenlijsten, bekend veronderstelde onderdelen van domeinen of exameneenheden die verplicht zijn op het schoolexamen, bekend veronderstelde voorkennis uit de onderbouw, bijzondere vormen van examinering (zoals computerexamens), voorbeeldopgaven, toelichting op de vraagstelling, toegestane hulpmiddelen.

Ten aanzien van de syllabus is nog het volgende op te merken. De functie ervan is een leraar in staat te stellen zich een goed beeld te vormen van wat in het centraal examen wel en niet gevraagd kan worden. Naar zijn aard is een syllabus dus niet een volledig gesloten en afgebakende beschrijving van alles wat op een examen zou kunnen voorkomen. Het is mogelijk, al zal dat maar in beperkte mate voorkomen, dat op een CE ook iets aan de orde komt dat niet met zo veel woorden in deze syllabus staat, maar dat naar het algemeen gevoelen in het verlengde daarvan ligt.

Een syllabus is zodoende een hulpmiddel voor degenen die anderen of zichzelf op een centraal examen voorbereiden. Een syllabus kan ook behulpzaam zijn voor de producenten van leermiddelen en voor nascholingsinstanties. De syllabus is niet van belang voor het schoolexamen. Daarvoor zijn door de SLO handreikingen geproduceerd die niet in deze uitgave zijn opgenomen.

Deze syllabus geldt voor het examenjaar 2015. Syllabi van eerdere jaren zijn niet meer geldig en kunnen van deze versie afwijken. Voor het examenjaar 2016 wordt een nieuwe syllabus vastgesteld. Het CvE publiceert uitsluitend digitale versies van de syllabi. Dit gebeurt via Examenblad.nl (www.examenblad.nl), de officiële website voor de examens in het voortgezet onderwijs. In de syllabi 2015 zijn de wijzigingen ten opzichte van de vorige syllabus voor het examenjaar 2014 duidelijk zichtbaar. De veranderingen zijn geel gemarkeerd. Er zijn diverse vakken waarbij de syllabus 2015 geen inhoudelijke veranderingen heeft ondergaan.

Een syllabus kan zo nodig ook tussentijds worden aangepast, bijvoorbeeld als een in de syllabus beschreven situatie feitelijk veranderd is. De aan een centraal examen voorafgaande Septembermededeling is dan het moment waarop dergelijke veranderingen bekendgemaakt worden. Kijkt u voor alle zekerheid jaarlijks in september op Examenblad.nl.

Het CvE stelt het aantal en de tijdsduur van de toetsen van het centraal examen vast en de wijze waarop het centraal examen wordt afgenomen. Deze vaststelling wordt gepubliceerd in het rooster voor de centrale examens en in de Septembermededeling.

Voor opmerkingen over syllabi houdt het CvE zich steeds aanbevolen. U kunt die zenden aan info@cve.nl of aan CvE, Postbus 315, 3500 AH Utrecht.

De voorzitter van het College voor Examens,
Drs. H.W. Laan

1. Examenstof van het centraal examen en schoolexamen

Het centraal examen Latijnse taal en literatuur heeft betrekking op domein A, B (voor zover dat mogelijk is, gelet op het karakter van het centraal examen) en C.

Het College voor Examens stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast.

Het College voor Examens maakt indien nodig een specificatie bekend van de examenstof van het centraal examen.

De examenonderwerpen in de komende jaren zijn:

2015	2016	2017
Epistolografie (Cicero en Plinius)	Vergilius	Historiografie

Het schoolexamen heeft betrekking op:

- de domeinen A, B, C, D en E. Deze domeinen komen aan de orde aan de hand van een selectie van tenminste 30 pagina's (Oxford Classical Text) Latijnse teksten. Deze selectie bevat teksten van tenminste twee genres uit Latijns proza en Latijnse poëzie. Deze bevat geen teksten van de auteur(s) die voor het centraal examen zijn vastgesteld, tenzij deze teksten behoren tot een ander genre en thema.

Daarnaast komen deze domeinen aan de orde aan de hand van:

- een selectie van tenminste 45 pagina's klassieke, vertaalde teksten;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: toetsing van het vertalen van één of meer ongeziene passages;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: stof van het centraal examen naast de hierboven vermelde stof voor het schoolexamen;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die eventueel per kandidaat kunnen verschillen.

2. Specificatie examenstof van het centraal examen

Kernauteur: Cicero en Plinius
Genre : epistolografie

A. Teksten

- Tekstedities:
- Cicero, *Epistulae ad Atticum*: D.R. Shackleton Bailey, Stuttgart 1987 (Teubner)
 - Cicero, *Epistulae ad Familiares*: D.R. Shackleton Bailey, Stuttgart 1988 (Teubner)
 - Plinius, *Epistulae*: R.A.B. Mynors, Oxford 1963 (OCT)

1 Pensum

(De met een asterisk (*) gemarkeerde passages worden in vertaling gelezen)

Plinius

Epistulae

*2.18

*3.3

*3.5

*3.14

*3.16

*4.11

*4.13

4.19

*4.23

5.16

*6.4

*6.7

*6.16.1-3

6.16.4-12

*6.16.13-16

6.16.17-20

*6.20

7.5

7.20

*7.26

*7.27.1-3

7.27.4-11

*7.27.12-16

7.33

8.10
8.11
8.16
8.24

*9.2
*9.3
*9.23
*9.33
9.6

*10.96
*10.97

Cicero

Epistulae ad Atticum

5.16
12.14.3

Epistulae ad Familiares

*2.4.1-2
*5.12
7.1.1-3
*7.1.4-6
*14.1
14. 2
14.3
*14.4
*14.5
14.7
*14.14
14.18
14.19
*14.20

Seneca

*Epistula ad Lucilium 47

2 Genre

2.1 Algemeen

De meeste brieven worden niet geschreven met de bedoeling ze later te publiceren en zijn niet bedoeld voor een ander publiek dan degene tot wie de brief gericht is. In de oudheid ontwikkelde de brief zich echter als literaire vorm, wél geschreven met het oog op publicatie. Met de persoonlijke, niet-literaire brief hebben de meeste van deze brieven het intieme karakter en het in de regel eenvoudige en directe taalgebruik gemeen. De schrijver staat op vertrouwelijke voet met de geadresseerde, of wekt althans die suggestie.

2.2 Soorten brieven

Uit de oudheid is een groot aantal gewone, niet-literaire, voor één persoon bestemde brieven bewaard gebleven. Brieven van dit type in het Latijn bezitten we in de correspondentie van Cicero met verwanten en vrienden en de briefwisseling van Plinius¹ met keizer Trajanus, waarvan wordt aangenomen dat deze niet achteraf voor publicatie is bewerkt. We weten uit een opmerking van Cicero dat hij op het einde van zijn leven met de gedachte gespeeld heeft een deel van zijn brieven te publiceren. Het leek hem noodzakelijk ze in dat geval te bewerken. Dat is er echter niet van gekomen. Daardoor hebben de meeste brieven van Cicero hun directheid en openhartigheid behouden. De meeste brieven van Cicero zijn in conversatietoon geschreven, soms in telegramstijl, zoals te verwachten is in brieven van mensen die elkaar goed kennen.

Talrijk zijn de brieven die (direct of na bewerking) voor een groter publiek bestemd waren. Zij laten zich globaal in twee groepen verdelen:

- Brieven die aanvankelijk bedoeld waren voor één persoon maar later voor publicatie zijn bewerkt. Tot deze groep moeten de meeste brieven van Plinius worden gerekend. Deze brieven lijken een spontaan karakter te hebben, maar zijn met zorg gecomponeerd en geformuleerd.
- Brieven die waarschijnlijk van meet af aan bestemd zijn geweest voor een groter publiek. Daarin wordt de schijn opgehouden dat ze voor één persoon bestemd zijn, waardoor zij iets tweeslachtigs krijgen. Ze lijken vertrouwelijk en pretentieloos, maar zijn voor publicatie bestemd en zeer gestileerd. De briefvorm bood de auteur de mogelijkheid een gedachte in een beknopte, levendige vorm uit te werken. Tot deze groep kunnen de brieven van de filosoof Seneca (ca. 4 v.Chr.-65 n.Chr.) aan Lucilius gerekend worden. Deze verzameling brieven van Seneca is wel getypeerd als een “cursus filosofie in briefvorm”.

3 Taal en stijl

De CvE-minimumlijst (bijlage 3) vormt het uitgangspunt bij de op het centrale examen gestelde vragen en bij de annotatie van de ongeziene authentieke tekst.

¹ In deze syllabus wordt met “Plinius” bedoeld op “Plinius Minor” ofwel “Plinius de Jongere”. Zijn gelijknamige oom wordt doorgaans aangeduid als “Plinius Maior” ofwel “Plinius de Oudere”. Zie hieronder, B 1.2.1.

B. Cultuurhistorische context

1 De auteurs en hun werken

1.1 Cicero

1.1.1 Het leven van Cicero

Marcus Tullius Cicero (106-43 v.Chr.) is geboren in Arpinum, ten zuiden van Rome, waar zijn familie behoorde tot de ridderstand (*equites*). Cicero heeft een gedegen opleiding gekregen in de retorica, de filosofie en rechtsgeleerdheid, drie terreinen waarop hij later naam gemaakt heeft. Deze opleiding vond plaats in Rome en later in Griekenland.

Als eerste van zijn familie slaagde Cicero erin door te dringen tot de hoogste ambten. Hij was daardoor een *homo novus*, iets wat door zijn tegenstanders steeds met minachting werd vermeld. De politieke carrière van Cicero verliep voorspoedig, met als hoogtepunt zijn consulaat in 63 v.Chr.. Daarna kwam ook de nodige tegenstand, die ertoe leidde dat hij in 58 v.Chr. verbannen werd. In de praktijk was de macht in Rome in de jaren vijftig in handen van het driemanschap Caesar, Pompeius en Crassus. Na zijn terugkeer in het jaar 57 v.Chr. heeft Cicero zich nog tot aan de moord op Caesar in 44 v.Chr. met de actuele politiek bemoeid, maar het lukte hem niet de hoofdrol die hij zichzelf daarbij had toegedacht ook werkelijk te spelen. In de strijd tussen Pompeius en Caesar, die openlijk losbrandde in het jaar 52 v.Chr., koos hij uiteindelijk de kant van de eerste, omdat hij meende dat de republikeinse zaak en het voortbestaan van de overheersende positie van de senaat meer gebaat waren bij een overwinning van Pompeius dan van Caesar. Toen Pompeius in 48 v.Chr. verslagen en vermoord was, duurde het enige tijd voordat Caesar zich met Cicero verzoende.

Na de moord op Caesar trad hij tijdelijk op als adviseur van de jeugdige Octavianus (adoptiefzoon van Caesar) en ging hij fel tekeer tegen Marcus Antonius. Octavianus en Marcus Antonius sloten echter een pact, waarbij Octavianus Cicero prijsgaf aan de wraak van Marcus Antonius. Bij een vluchtpoging werd Cicero op 7 december 43 v.Chr. door Antonius' soldaten gedood.

1.1.2 De werken van Cicero

Cicero's werken zijn in vier groepen te verdelen.

- Cicero wordt algemeen beschouwd als de grootste redenaar die Rome ooit gekend heeft. Een groot aantal van zijn **redevoeringen** is bewaard gebleven.
- Cicero is ook een van de belangrijkste Romeinse auteurs over **de theorie van de welsprekendheid**.
- Gedurende de periodes dat hij gedwongen politiek inactief was, wijdde Cicero zich aan het schrijven van **filosofische** werken. Cicero heeft geen originele bijdragen aan de filosofie geleverd. Het was zijn bedoeling de Romeinse lezer kennis te laten maken met de Griekse filosofie, waarbij vooral de filosofie van Plato, de Stoa en Epicurus aan bod komen.
- Ten slotte zijn er enkele omvangrijke verzamelingen **brieven** van Cicero bewaard gebleven. Deze brieven bieden een uniek en veelzijdig beeld van het persoonlijk leven van een van de beroemdste Romeinen uit de geschiedenis.

1.2 Plinius

1.2.1 Het leven van Plinius

Plinius werd geboren in 61 of 62 n.Chr. in Comum in Noord-Italië; hij behoorde tot de klasse van rijke grootgrondbezitters. Plinius werd geadopteerd door zijn oom Plinius Maior; daarom wordt hij vaak aangeduid als Plinius Minor. In Rome volgde hij de opleiding in de retorica bij de beroemde redenaar Quintilianus. Hij maakte gedurende het grootste deel van zijn leven deel uit van het

gerechtshof van de *centumviri*. Plinius werd lid van de senaat te Rome en hij bekleedde de ambten uit de *cursus honorum* (de "loopbaan van de ambten"). Onder keizer Domitianus was Plinius achtereenvolgens *quaestor* (in 90 n.Chr) en *praetor* (in 93 n.Chr). Onder Trajanus bekleedde hij het consulaat (100 n.Chr). Na zijn consulaat volgde zijn benoeming tot *augur* (lid van een priestercollege) en bekleedde hij enkele andere eervolle functies. Rond 110 n.Chr werd hij door Trajanus benoemd tot stadhouder van de keizer (*legatus Augusti*) in Pontus en Bithynië (in het tegenwoordige NW-Turkije). Plaats en jaar van zijn overlijden zijn niet met zekerheid vast te stellen; hij is in elk geval voor 117 n.Chr. overleden.

1.2.2 De werken van Plinius

Plinius' werken zijn in drie groepen te verdelen.

- Plinius' **Panegyricus**, uitgesproken bij zijn ambtsaanvaarding als consul, is een lofrede op keizer Trajanus.
- Plinius' **brieven** zijn overgeleverd in een collectie van negen boeken. De oorspronkelijke brieven zijn voor publicatie bewerkt.
- Plinius' **briefwisseling met keizer Trajanus** was waarschijnlijk niet voor publicatie bestemd; deze briefwisseling is later als tiende boek aan de collectie toegevoegd.

2 Cultuurhistorische achtergronden in het Rome van de eerste eeuw voor en na Christus

2.1 Politieke geschiedenis

De eerste eeuw v.Chr. is de eeuw van de grote burgeroorlogen. Het Romeinse rijk was rond 100 v.Chr. zo groot geworden dat het oude republikeinse systeem niet langer voldoende was om dit rijk adequaat te besturen. In de jaren 80 v.Chr. was er een eerste burgeroorlog tussen de aanhangers van de vooraanstaande politiek-militaire leiders Marius en Sulla. Na Marius' natuurlijke dood in 86 v.Chr. zetten zijn aanhangers de strijd voort. Sulla versloeg Marius' aanhangers in 82 v.Chr. Rond 50 v.Chr. woedde er een verbitterde machtsstrijd tussen Pompeius en Caesar, die door de laatste gewonnen werd. In 44 v.Chr. werd Caesar vermoord door samenzweerders onder leiding van Brutus. Caesars adoptiefzoon Octavianus versloeg samen met Marcus Antonius de samenzweerders, maar daarna werden ze elkaars tegenstanders. Dit leidde tot een derde burgeroorlog die werd beslist in de slag bij Actium in 31 v.Chr., waar Octavianus zijn tegenstander Marcus Antonius versloeg. Deze gebeurtenis wordt vaak beschouwd als het begin van de keizertijd. Octavianus krijgt kort daarna de titel Augustus; hij en zijn opvolgers behoren tot het Julisch-Claudische huis.

In de eerste eeuw n.Chr. werd de macht van de magistraten en de senaat overvleugeld door die van de keizer en zijn ambtelijke apparaat. De invloed van de oude republikeinse adel, reeds gedecimeerd door de burgeroorlogen, nam gestaag af. Augustus vulde de politiek-bestuurlijke elite aan met leden van de ridderstand en aanzienlijken uit Italische steden. In de loop van de eerste eeuw n.Chr. werd een begin gemaakt met de verlening van het Romeinse burgerrecht aan inwoners van de provincies, en ook de meest vooraanstaande leden van deze groep nieuwe Romeinen werden geleidelijk aan opgenomen in de senatoren- en ridderstand.

Met de dood van keizer Nero (regeringsperiode 54-68 n.Chr.) komt er een einde aan de Julisch-Claudische dynastie. Na een jaar van burgeroorlogen wist Vespasianus, uit de familie van de Flavii, zijn macht in 69 n.Chr. als keizer definitief te vestigen; hij bleef aan de macht tot zijn dood in 79 n.Chr.. Vespasianus werd opgevolgd door zijn zoon Titus, die jong stierf en slechts twee jaar keizer was (79-81 n.Chr.). Titus werd opgevolgd door zijn broer Domitianus, die een zeer moeizame relatie met de senaat had. In 96 n.Chr. werd Domitianus vermoord door samenzweerders uit zijn eigen hofhouding. Hiermee kwam een einde aan de Flavische dynastie. De geschiedenis heeft gunstig geoordeeld over Vespasianus en nog gunstiger over Titus; Domitianus daarentegen heeft een heel slechte naam gekregen.

Na Domitianus' dood werd de bejaarde senator Nerva door zijn mede-senatoren tot keizer uitgeroepen. Vanaf Nerva t/m Marcus Aurelius († 180 n.Chr.) wezen de keizers hun opvolgers aan door adoptie bij testament. De eeuw van de adoptiekeizers gold in de latere Romeinse geschiedschrijving als een periode van grote voorspoed. In 98 n.Chr. werd Trajanus de eerste adoptiekeizer; hij was tevens de eerste keizer die niet in Italië geboren was (hij stamde uit een geslacht van Romeinse kolonisten in Spanje). Trajanus regeerde tot zijn dood in 117 n.Chr.

2.2 Maatschappelijke omstandigheden

De Romeinse maatschappij was een standenmaatschappij waarin senatoren, *equites* (ridders), *plebs* (het lagere volk) en slaven duidelijk onderscheiden groepen waren. Vrijgelaten slaven (*liberti*) kregen het Romeinse burgerrecht. Verschillen in maatschappelijke positie, vermogen en invloed resulteerden in een verhouding van afhankelijkheid; beschermelingen (*clientes*) genoten bescherming van een beschermheer (*patronus*) en van hen werd verwacht dat zij als tegenprestatie hun *patronus* steunden. De rijken uit de kring der senatoren en *equites* die in Rome een functie in het politieke en/of maatschappelijke leven bekleedden (*negotium*), bezaten vaak een of meer villa's, beheerd door een opzichter (*vilicus*), met slaven voor de verzorging van land en vee. De eigenaars brachten daar hun vrije tijd (*otium*) door.

2.3 Rechtspraak

Tijdens de republiek werd de rechtspraak geregeld door praetoren. Voor ieder proces werd een rechtbank samengesteld, bestaande uit senatoren en *equites*. De juryleden waren geen specialisten in het recht. Advies kon worden ingewonnen bij de rechtsgeleerden (*iuris periti*). In de eerste eeuw n.Chr. namen de republikeinse vormen van rechtspraak door praetoren in betekenis af doordat speciale rechtbanken (o.a. de *centumviri*) met specialisten op rechtskundig gebied werden ingesteld. De keizer drukte op drie manieren zijn stempel op de rechtspraak:

- door het recht van aanbeveling (*commendatio*), waardoor hij in feite bepaalde wie er tot rechter benoemd werd;
- door het bestaan van speciale keizerlijke rechtbanken, die de keizer voor speciale gevallen kon instellen;
- door zijn aanwezigheid in de senaat bij processen, met name bij processen wegens majesteitsschennis.

2.4 Welsprekendheid

In het basisonderwijs (bij de *ludi magister*) leerde de leerling lezen en schrijven. In het vervolgonderwijs, achtereenvolgens op de middelbare school (bij de *grammaticus*) en op de universiteit (bij de *retor*), lag de nadruk op de studie van de literatuur, met name de bestudering van de Griekse en Romeinse literatuur en oefeningen in de retorica.

Tijdens de republiek maakte de welsprekendheid een grote bloeiperiode door. Naast gerechtsredevoeringen bood de politieke situatie alle gelegenheid voor politieke redevoeringen. Begaafde sprekers konden hun talenten tonen in redevoeringen voor de rechtbank of in senaat en volksvergadering.

In de keizertijd raakte de welsprekendheid in verval doordat het politieke debat nauwelijks meer werd gevoerd: de keizer had immers alles voor het zeggen. De lofrede ontwikkelde zich tot een belangrijke retorische vorm. In de literatuur, in het bijzonder de poëzie, werden politiek gevoelige onderwerpen vermeden of gecamoufleerd; waar men dit niet deed (bijv. geschiedschrijvers die sympathiseerden met het republikeinse verleden) werd repressief opgetreden. Openbare voorlezingen (*recitationes*), debatten (*disputationes*) en schriftelijke kritiek van collega-schrijvers speelden een belangrijke rol bij het tot stand komen van literair werk.

2.5 Militaire activiteiten

Gedurende de eerste eeuw v.Chr. voerden de Romeinen vele veroveringsoorlogen. Zo veroverde Caesar in de jaren 50 v.Chr. Gallië. Augustus breidde het rijk aanzienlijk uit door veroveringen in Egypte, Noordwest-Spanje, het gebied tussen de Mediterrane kuststrook en de Donau.

In de eerste eeuw n.Chr. werden de grenzen geconsolideerd en vonden er geen veroveringen meer plaats op grote schaal. Onder keizer Trajanus werden er weer nieuwe gebieden ingelijfd. Het Romeinse Rijk bereikte zijn grootste omvang onder Septimius Severus in 202 n.Chr.

2.6 Christendom

In Plinius' brieven 10.96 en 10.97 is sprake van processen tegen christenen. Volgens de christenen is Jezus van Nazareth, die rond 30 n.Chr. in Jeruzalem gekruisigd werd, de zoon van God. Het Griekse woord *christos* betekent 'de gezalfde'; het is de vertaling van het Hebreeuwse woord 'Messias', waarmee de Joden de door God gezonden Verlosser aanduiden. In het Romeinse rijk heerste in het algemeen een grote mate van religieuze tolerantie. Christenen weigerden echter te offeren aan de Romeinse goden en aan de *genius* ('beschermengel') van de keizer, omdat zij volgens hun geloof alleen hun eigen god mochten vereren. Dit wekte argwaan en irritatie bij de Romeinen. Keizer Nero liet na de grote brand van Rome (64 n.Chr.) christenen ter dood brengen. Systematische christenvervolgingen vonden in Plinius' tijd nog niet plaats, maar christen-zijn was een misdaad die met de dood kon worden bestraft.

C Eindtermen

NB Voor de toetsing van de eindtermen (zie bijlage 1) worden de CvE-minimumlijst (zie bijlage 3) en deze syllabus als uitgangspunt genomen. De opgave voor de ongeziene vertaling wordt gekozen uit de brieven van Cicero of Plinius.

3. Het centraal examen

3.1. Zittingen centraal examen

Raadpleeg hiervoor het Examenblad, www.examenblad.nl

3.2. Hulpmiddelen

Raadpleeg hiervoor het Examenblad, www.examenblad.nl

Bijlage 1.

Examenprogramma Latijnse taal en literatuur vwo

Het eindexamen

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen en het schoolexamen.

Het examenprogramma bestaat uit de volgende domeinen:

- Domein A Reflectie op klassieke teksten
- Domein B Reflectie op relaties tussen de antieke cultuur en de latere Europese cultuur
- Domein C Zelfstandige oordeelsvorming
- Domein D Oriëntatie op studie en beroep
- Domein E Informatievaardigheden.

Het centraal examen

Het centraal examen heeft betrekking op de domeinen A, B (voorzover dat mogelijk is, gelet op het karakter van het centraal examen) en C.

Het centraal examen heeft betrekking op een thema en/of genre aan de hand van authentieke teksten van een of meer auteurs en van vertaalde teksten.

De CEVO stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast.

De CEVO maakt een specificatie bekend van de examenstof van het centraal examen.

Het schoolexamen

Het schoolexamen heeft betrekking op:

- de domeinen A, B, C, D en E. Deze domeinen komen aan de orde aan de hand van een selectie van tenminste 30 pagina's (Oxford Classical Text) Latijnse teksten. Deze selectie bevat teksten van tenminste twee genres uit Latijns proza en Latijnse poëzie. Deze bevat geen teksten van de auteur(s) die voor het centraal examen zijn vastgesteld, tenzij deze teksten behoren tot een ander genre en thema.

Daarnaast komen deze domeinen aan de orde aan de hand van:

- een selectie van tenminste 45 pagina's klassieke, vertaalde teksten;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: toetsing van het vertalen van één of meer ongeziene passages;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: stof van het centraal examen naast de hierboven vermelde stof voor het schoolexamen;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die eventueel per kandidaat kunnen verschillen.

De examenstof

Domein A: Reflectie op klassieke teksten

1. De kandidaat kan zijn begrip van Latijnse en klassieke, vertaalde teksten demonstreren door:
 - een ongeziene passage te vertalen;
 - een passage te analyseren en interpreteren vanuit taalkundig, letterkundig en/of cultuurhistorisch perspectief;
 - een passage te vergelijken vanuit taalkundig, letterkundig en/of cultuurhistorisch perspectief, met andere cultuuruitingen uit de oudheid of latere perioden.

Domein B: Reflectie op relaties tussen de antieke cultuur en de latere Europese cultuur

2. De kandidaat kan door de bestudering van de Latijnse en klassieke, vertaalde teksten tegen de achtergrond van de antieke cultuur:
 - onderwerpen actualiseren die voortvloeien uit een confrontatie tussen deze teksten en zijn eigen leven;
 - de eigentijdse cultuur plaatsen in het perspectief van de traditie waarin Europa staat.

Domein C: Zelfstandige oordeelsvorming

3. De kandidaat kan een beargumenteerde reactie op de voorgelegde teksten formuleren.

Domein D: Oriëntatie op studie en beroep

Domein E: Informatievaardigheden

4. De kandidaat kan gebruik maken van verschillende ICT-toepassingen bij Latijn.

Bijlage 2. De plaats van Klassieke talen en klassieke culturele vorming in de profielen

Latijnse taal en literatuur en Griekse taal en literatuur

Latijnse taal en literatuur of Griekse taal en literatuur, ter keuze van de leerling, maken deel uit van het gemeenschappelijk deel van elk profiel in het gymnasium.

Latijnse taal en literatuur of Griekse taal en literatuur kunnen als profielkeuzevak in het profiel cultuur en maatschappij op het atheneum worden gekozen, indien het bevoegd gezag ervoor kiest deze vakken aan te bieden.

Latijnse taal en literatuur en Griekse taal en literatuur kunnen op het atheneum als keuze examenvak worden gekozen, indien het bevoegd gezag ervoor kiest deze vakken aan te bieden.

Klassieke culturele vorming

Een leerling met een klassieke taal in het pakket moet KCV volgen.

Scholen kunnen zowel op het atheneum als op het havo de leerlingen in de gelegenheid stellen het vak klassieke culturele vorming (KCV) te kiezen in plaats van culturele kunstzinnige vorming (CKV). De school mag de leerlingen de vervanging niet opleggen. Ook op het havo is de vervanging van CKV door KCV mogelijk doordat de havo-leerling – als de school dat toestaat – één of meer vakken uit zijn of haar pakket mag inruilen voor het overeenkomstige wo-vak. KCV mag worden beschouwd als het overeenkomstige wo-vak voor CKV.

Bijlage 3. De minimumlijst Latijn

NB De minimumlijst Latijn is aangepast en geldt met ingang van 2015.

De minimumlijst Latijn bestaat uit drie delen: I vormleer, II syntaxis en III stilistische, narratologische en argumentatieve middelen. Deel I en II bevatten een opsomming van de taalkundige verschijnselen die kandidaten moeten kennen en die niet geannoteerd worden bij de vertaalopgave bij het Centraal examen. Deel III bevat een overzicht van literaire termen die door het CvE bekend worden verondersteld.

De minimumlijst Latijn is primair bedoeld voor docenten en hanteert de terminologie die ook bij het Centraal Examen gehanteerd wordt. Er is zo veel mogelijk gekozen voor een Nederlandse terminologie. In een aantal gevallen heeft het CvE de voorkeur gegeven aan het gebruik van een technische term, zoals *indicativus* en *nominativus*. Soms is er om praktische redenen voor gekozen twee termen naast elkaar te hanteren (bijvoorbeeld lijdend voorwerp / object); dit is aangegeven door middel van een schuine streep.

Sommige onregelmatige vormen in deze lijst zijn met meer of minder moeite in het bij het examen toegestane woordenboek of in het grammaticakatern te vinden. Ze zijn hier opgenomen, omdat het CvE bij de inschatting van de beschikbare tijd voor de vertaalopgave ervan uitgaat dat deze vormen behoren tot de parate kennis van de kandidaat en dus niet behoeven te worden opgezocht. Uit het opnemen van zulke vormen in de lijst mag daarom niet de conclusie worden getrokken dat de andere onregelmatige vormen die ook in het woordenboek te vinden zijn, per definitie worden geannoteerd bij de vertaalopgave.

Deel I Vormleer

1 Zelfstandige naamwoorden

De verbuiging/uitgangen van de:

- a-stammen
- o-stammen, inclusief *vir* en het type *puer* en *magister*
- medeklinkerstammen, inclusief de genitivus op *-ium* en de verbuiging van *mare*
- u-stammen, exclusief het onzijdig
- e-stammen.

De verbuiging/uitgangen van *vis*, *Iuppiter* en *domus*.

De locativi *domi* en *Romae*.

De geslachtsregels van de a-, o-, u- en e-stammen, inclusief de uitzonderingen *manus* en *domus*.

Van de medeklinkerstammen de regels:

- mannelijk op *-or*
- vrouwelijk op *-tas*, *-io* en *-x*
- onzijdig op *-us* en *-men*.

De vocativus, inclusief het type *fili*.

2 Bijvoeglijke naamwoorden

De verbuiging/uitgangen van:

- o- / a-stammen, inclusief het type *pulcher* en *miser*
- medeklinkerstammen van drie, twee en één uitgang.

De vorming en verbuiging van de vergrotende trap op *-ior* en *-ius*.

De vorming en verbuiging van de overtreffende trap op *-issimus*, *-errimus* en *-illimus*.

De vorming en verbuiging van vergrotende en overtreffende trap van *bonus*, *malus*, *magnus*, *parvus* en *multus*.

3 Bijwoorden

De vorming op *-e* en *-(i)ter*.

De vorming van de vergrotende trap op *-ius*.

De vorming van de overtreffende trap op *-e*.

4 Telwoorden

De verbuiging van *unus*, *duo* en *tres*.

5 Voornaamwoorden

De verbuiging van de voornaamwoorden, met uitzondering van de genitivus obiectivus *mei*, *tui*, *nostrī*, *vestri*.

6 Werkwoorden

De vervoeging van de:

- a-stammen
- e-stammen
- i-stammen
- medeklinkerstammen
- gemengde stammen.

Actief, passief en (semi)deponens.

Indicativus en coniunctivus.

Imperativus tweede persoon (exclusief de zgn. imperativus futuri [type *vocato*] en de imperativus passief; dit impliceert tevens dat de imperativus van deponentia niet bekend wordt verondersteld).

Praesens, imperfectum, futurum, perfectum, plusquamperfectum en futurum exactum.

Infinitivus, participium, gerundium en gerundivum:

- de infinitivus praesens actief, praesens passief, futurum actief, perfectum actief, perfectum passief
- het participium praesens actief, futurum actief, perfectum passief
- het gerundium
- het gerundivum.

De vervoeging van de onregelmatige werkwoorden, inclusief de stamtijden:

- *velle*, *nolle*
- *esse*, *posse*, *fieri*
- *ire* en *ferre*, inclusief de samenstellingen met voorzetsels
- de onvolledige werkwoorden: *memini* en *odi*
- de semi-deponentia *audere* en *solere*
- de vormen: *inquit* en *ait*.

Perfectum actief:

- *-vi*
- *-ui*
- *-i*, *-si*, *-xi*, *-psi*
- klankverandering
- reduplicatie.

Participium perfectum passief op:

- *-tus*
- *-sus*.

Deel II Syntaxis

1 Congruentie

Het begrip congruentie / congrueren met.

Congruentieregels met betrekking tot:

- onderwerp - persoonsvorm
- onderwerp - naamwoordelijk deel van het gezegde
- bijstelling
- bijvoeglijke naamwoorden - zelfstandige naamwoorden
- voornaamwoorden - zelfstandige naamwoorden
- antecedent en betrekkelijk voornaamwoord
- bijvoeglijke bepaling
- predicatieve bepaling.

2 Functies van naamvallen

Nominativus:

- onderwerp/subject
- naamwoordelijk deel van het gezegde.

Genitivus:

- bijvoeglijke bepaling, met name de vier hieronder genoemde mogelijkheden:
 - genitivus possessivus
 - genitivus partitivus
 - genitivus subiectivus
 - genitivus obiectivus
- als aanvulling bij werkwoorden
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden
- causa met genitivus.

Dativus:

- meewerkend voorwerp
- de handelende persoon bij het gerundivum
- de bezitter bij het werkwoord *esse*
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden.

Accusativus:

- lijdend voorwerp / object
- bijwoordelijke bepaling tijdsduur en afstand
- de accusativi van richting *Romam* en *domum*
- als aanvulling bij werkwoorden met een dubbele accusativus
- als onderwerp en naamwoordelijk deel van het gezegde in de a.c.i.

Ablativus:

- bijwoordelijke bepaling van plaats, tijd, middel, reden, wijze, maat en vergelijking
- als aanvulling bij werkwoorden
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden
- in de ablativus absolutus constructie.

Vocativus:

- aanspreekvorm.

3 Voorzetsels

Het gebruik van naamvallen bij de voorzetsels.

4 Bijvoeglijke naamwoorden

Bijvoeglijk en zelfstandig gebruikt.

5 Trappen van vergelijking

Het gebruik en de betekenis van vergrotende trap inclusief de betekenissen “tamelijk” en “te”.

Het gebruik van *quam* dan wel de ablativus van vergelijking na een vergrotende trap.

Het gebruik en de betekenis van de overtreffende trap: de betekenissen “-ste” en “zeer”.

Het gebruik van *quam* met een overtreffende trap: “zo ... mogelijk”.

6 Voornaamwoorden

Bijvoeglijk en zelfstandig gebruik.

Het (ingesloten) antecedent van een betrekkelijke bijzin.

De relatieve aansluiting.

7 Werkwoorden

De begrippen overgankelijk/transitief en onovergankelijk/intransitief.

De begrippen directe en indirecte rede.

Het begrip deponens.

Gebruik van de tijden:

- het praesens (kernbetekenis: gelijktijdig aan het heden). In een verhalende passage kan het praesens gebruikt worden om een gebeurtenis uit het verleden aan te duiden (praesens historicum).

- het imperfectum (kernbetekenis: gelijktijdig aan een moment (of een periode) in het verleden). In een verhalende passage duidt een imperfectum meestal een voortdurende situatie in het verhaal aan. Soms blijkt uit het vervolg van het verhaal dat deze situatie ‘mislukt’ of niet tot een einde gebracht wordt (poging).

Het imperfectum wordt ook gebruikt om kenmerken van personen of dingen uit het verleden te beschrijven. Voorbeelden zijn een beschrijving van de achtergrond waartegen het verhaal zich afspeelt of een gewoonte van een persoon uit het verleden.

- het perfectum (kernbetekenis: voortijdig aan het heden). In een verhalende passage duidt een perfectum een gebeurtenis in het verhaal aan.

coniunctivus

- in hoofdzinnen: aansporing, verbod (coni. praes. en perf.), twijfel (dubitativus van heden en verleden), vervulbare en onvervulbare wens, mogelijkheid (potentialis van heden en verleden), irrealis van heden en verleden.

- in conditionele bijzinnen: mogelijkheid, irrealis van heden en verleden.

- in betrekkelijke bijzinnen: finaal, causaal en consecutief/definiërend.

- in de indirecte vraag.

- na de voegwoorden *cum*, *ut* en *ne*.

- in bijzinnen van de indirecte rede.

Het gebruik van de coniunctivus in causale bijzinnen die met *quia* en *quod* worden ingeleid (subjectieve redenen), wordt niet bekend verondersteld.

infinitivus

- de begrippen gelijktijdig(heid), voortijdig(heid) en natijdig(heid).

- de infinitivus in de a.c.i. en n.c.i.

participium

- de begrippen gelijktijdig(heid), voortijdig(heid) en natijdig(heid).

- bijvoeglijk, zelfstandig en predicatief gebruikt.

- in de ablativus absolutus.

- het participium futurum actief met doelaangevende betekenis.

- het participium futurum actief in combinatie met vormen van *esse* als een omschrijvend futurum (*coniugatio periphrastica*).

- het dominant gebruik van het participium.

Gerundium

Gerundivum

- het gerundivum als naamwoordelijk deel van het gezegde als gerundivum van verplichting, inclusief de vertaling kunnen en mogen (in geval van ontkenningen).
- het dominant gebruik van het gerundivum, namelijk in de zgn. gerundivumconstructie.

8 Vraagzinnen

Directe en indirecte vragen, inclusief de vraagpartikels *num, nonne, -ne* en *utrum / -ne ... an*.

Deel III Literaire termen: stilistische, narratologische en argumentatieve middelen

N.B. Wanneer in examenvragen het begrip **tekstelement** wordt gehanteerd, dan wordt daarmee bedoeld: een woord, een woordgroep, een bijzin of een zin.

I. Stilistische begrippen

Afgebeelde Zie vergelijking.

Alliteratie De gelijkheid van beginmedeklinkers bij twee of meer woorden die dicht bij elkaar staan.

Leentje leerde Lotje lopen langs de lange Lindenlaan

magno cum murmure montis

met luid gerommel van de berg

Vergilius, *Aeneis* 1.55

Anafora De herhaling van een tekstelement aan het begin van opeenvolgende (delen van) zinnen of versregels.

dag stoel naast de tafel

dag brood op de tafel

dag visserke-vis met de pijp

P. van Ostaijen, *Marc groet 's morgens de dingen*

Ille mi par esse deo videtur,

ille, si fas est, superare divos

Hij lijkt mij gelijk te zijn aan een god,

hij (lijkt mij), als men dit mag zeggen, de goden te overtreffen

Catullus, *Carmen* 51.1-2

N.B. De betreffende tekstelementen hoeven niet per se in dezelfde vorm te staan. Zie bijvoorbeeld:

Scelesta, vae te, quae tibi manet vita?

Quis nunc te adibit? **Cui** videberis bella?

Quem nunc amabis? **Cuius** esse diceris?

Quem basiabis? **Cui** labella mordebis?

Misdadige vrouw, wee jou; wat voor leven staat je te wachten?

Wie zal er nu naar je toe komen? **Aan wie** zul je mooi schijnen?

Wie zul je nu liefhebben? **Van wie** zal men zeggen dat je bent?

Wie zul je kussen? **Wie** zul je in zijn lippen bijten?

Catullus, *Carmen* 8.15-18

Antithese Het dicht bij elkaar geplaatst staan van inhoudelijk tegengestelde begrippen.

Die twee zijn als **water en vuur**.

alieni adpetens, **sui** profusus

belust op **anderms vermogen**, verkwistend met **zijn eigen vermogen**
Sallustius, *De coniuratione Catilinae* 5

Asyndeton

De opeenvolging van twee of meer tekstelementen zonder verbindingswoord.

Dan zou ik mijn boek vertalen in het Maleis, Javaans, Soendaas, Alfoers, Boeginees, Battaks.

Multatuli, *Max Havelaar*

retia rara, plagae, lato venabula ferro

wijdmazige netten [en] strikken [en] breedpuntige speren.

Vergilius, *Aeneis* 4.131

Navem in conspectu nullam, tres litore cervos
prospicit errantes.

Nergens ontwaarde hij een schip, [maar] hij zag op het strand [wel] drie herten
zwerfen.

Vergilius, *Aeneis* 1.184-185

Beeld

Zie vergelijking.

Chiasme

De kruisgewijze plaatsing van grammaticaal en/of inhoudelijk gelijkwaardige tekstelementen.

N.B. op het Centraal Examen dienen de vier tekstelementen die het chiasme vormen als volgt te worden genoteerd: ... (a) ... (b) ... (b) ... (a).

Je moet niet **leven** (a) om te **eten** (b) maar **eten** (b) om te **leven** (a).

Denkend aan de dood (a) kan ik niet slapen (b)
en niet slapend (b) denk ik aan de dood (a)

J.C. Bloem, *Insomnia*

Aeneas **fundantem** (a) **arces** (b) ac **tecta** (b) **novantem** (a)
conspicit.

Hij ziet Aeneas funderingen leggen voor vestingen en huizen bouwen.

Vergilius, *Aeneis* 4.260-261

Climax

Een reeks van tenminste drie tekstelementen met een steeds sterker wordende inhoud.

Uren, dagen, maanden, jaren,
vliegen als een schaduw heen

Rhijnvis Feith, *Nieuwjaarslied*

Hic sunt (...) qui **de nostro omnium interitu**, qui **de huius urbis** atque adeo
de orbis terrarum exitio cogitent.

Hier bevinden zich (...) degenen die zinnen op **de dood van ons allen**, op **de ondergang van deze stad**, ja, **van de hele wereld**.

Cicero, *Oratio in Catilinam* 1.9

Enallage	<p>De verbinding van een bijvoeglijk naamwoord met een ander zelfstandig naamwoord dan waarbij het qua betekenis past.</p> <p>Midwinterdag.—De geur van oude jassen, de gang met kalken licht om in te dwalen.</p> <p style="text-align: right;">Ida Gerhardt, <i>Tussenuur</i></p> <p>lbant obscuri sola sub nocte per umbram.</p> <p>Zij liepen donker door de eenzame nacht door het duister. (= Zij liepen alleen door de donkere nacht in het duister.)</p> <p style="text-align: right;">Vergilius, <i>Aeneis</i> 6.268</p>
Eufemisme	<p>De weergave van een negatief geladen begrip door een verzachtende aanduiding.</p> <p>inslapen (= sterven)</p> <p>quibus fors corpora dedisset, darent animos.</p> <p>(Romulus zei) dat ze hun geest moesten geven aan degenen aan wie het lot hun lichaam had gegeven (= dat ze diegenen moesten gaan liefhebben die hen geroofd hadden).</p> <p style="text-align: right;">Livius, AUC 1.9.15</p> <p><i>Romulus zegt dit tegen de Sabijnse meisjes die door de Romeinen ontvoerd zijn.</i></p>
Hyperbaton	<p>De uiteenplaatsing van woorden die een grammaticale eenheid vormen; de eenheid wordt onderbroken door een tekstelement dat niet bij de woordgroep hoort.</p> <p>Ante volat comitique timet velut ales ab alto quae teneram prolem produxit in aera nido.</p> <p>Hij vliegt voorop en hij is bezorgd voor zijn metgezel, zoals een vogel die zijn tere jong uit het hoge nest laat vliegen.</p> <p style="text-align: right;">Ovidius, <i>Metamorphosen</i> 8.213-214</p> <p>N.B. In collocaties als magno cum murmure ("met zwaar gedreun", Vergilius, <i>Aeneis</i> 1.55) en commixtis igne tenebris ("met vuur vermengde duisternis", Vergilius, <i>Aeneis</i> 8.255) is geen sprake van hyperbaton. De onderbrekende elementen (<i>cum</i>, <i>igne</i>) maken namelijk deel uit van de woordgroep.</p>
Litotes	<p>De ontkenning van een begrip waardoor het tegendeel benadrukt wordt.</p> <p>Daar ben ik niet vies van. (= Dat vind ik heel lekker.)</p> <p>Haec enim senatus consulta non ignoro ab amicissimis eius, cuius de honore agitur, scribi solere.</p> <p>Ik ben niet onwetend (= Ik weet heel goed) dat deze senaatsbesluiten altijd geschreven worden door de beste vrienden van degene wiens eer op het spel staat.</p> <p style="text-align: right;">Cicero, <i>Epistula ad Familiares</i> 15.6</p>
Metafoor	<p>Een vorm van beeldspraak waarbij alleen het beeld wordt genoemd (dus zonder "als", "zoals", "gelijk aan", etc.).</p> <p>Hij zwemt in het geld.</p>

At regina gravi iam dudum **saucia** cura
vulnus alit venis et caeco carpitur **igne**.

Maar de koningin, al lang **gewond** door hevige liefde, voedt de **wond** met haar bloed en wordt verteerd door onzichtbaar **vuur**.

Vergilius, *Aeneis* 4.1-2

Metonymia

De vervanging van een woord door een ander woord uit hetzelfde betekenisveld.

- **Abstractum pro concreto**: een abstract in plaats van een concreet begrip.

cum **desiderio** meo nitenti
carum nescio quid lubet iocari

wanneer mijn stralende **verlangen** (= het meisje naar wie ik verlang)
een leuk spelletje wil spelen

Catullus, *Carmen* 2.5-6

- **Naam van een god(in) in plaats van een begrip uit zijn/haar invloedssfeer.**

Cererem corruptam undis

Ceres (= het graan) bedorven door het water

Vergilius, *Aeneis* 1.177

- **Materiaal in plaats van voorwerp**

inutile **ferrum**

nutteloos **ijzer** (= ijzeren wapen)

Vergilius, *Aeneis* 2.510

- **Pars pro toto**: een deel in plaats van het geheel.

quaerenti et **tectis** urbis sine fine ruenti

zoekend en eindeloos door de **daken** (= huizen) van de stad
stormend

Vergilius, *Aeneis* 2.771

Paradox

Een schijnbare tegenstrijdigheid.

Zo zullen de laatsten de eersten en de eersten de laatsten zijn.

Evangelie van Mattheus 20.16

Cum tacent, clamant.

Doordat ze zwijgen, schreeuwen ze luid.

Cicero, *Oratio in Catilinam* 1.21

Cicero bedoelt dat de senatoren door te zwijgen juist heel goed duidelijk maken dat ze Catilina veroordelen.

Parallellisme	<p>Het verschijnsel dat twee of meer zinnen of zinsdelen dezelfde structuur hebben.</p> <p>Spreken is zilver, zwijgen is goud.</p> <p>(...) qui armati senatum obsederint, magistratibus vim attulerint, rem publicam oppugnarint</p> <p>(...) die gewapend de senaat hebben bezet, de magistraten hebben mishandeld, de republiek hebben aangevallen</p> <p style="text-align: right;">Cicero, <i>Oratio pro Caelio</i> 1</p>
Personificatie	<p>Een vorm van beeldspraak waarbij levenloze dingen, voorwerpen of abstracties als levende wezens worden voorgesteld of eigenschappen daarvan toebedeeld krijgen.</p> <p>Het licht begint te wandelen door het huis en raakt de dingen aan.</p> <p style="text-align: right;">Ida Gerhardt, <i>Zondagmorgen</i></p> <p>Dulces exuviae, (...) accipite hanc animam</p> <p>Dierbare kledingstukken, (...) neem mijn leven.</p> <p style="text-align: right;">Vergilius, <i>Aeneis</i> 4.651-652</p> <p><i>Voordat Dido zichzelf doodt, spreekt ze de kledingstukken van Aeneas aan, die hij bij zijn vertrek heeft achtergelaten.</i></p>
Pleonasme	<p>Het aan een begrip toekennen van een kwalificatie die reeds in het begrip zelf besloten ligt.</p> <p>een potentiële kans</p> <p>Rursus reverterunt.</p> <p>Ze keerden weer terug.</p> <p style="text-align: right;">Caesar, <i>De Bello Gallico</i> 4.4.5</p>
Polysyndeton	<p>De opeenvolging van twee of meer tekstelementen binnen een zin die telkens door een nevenschikkend voegwoord met elkaar verbonden zijn.</p> <p>Die zorgt en waakt en slaaft en ploegt en zwoegt en zweet</p> <p style="text-align: right;">Joost van den Vondel, <i>Palamedes</i></p> <p>Et placet et video, sed quod videoque placetque non tamen invenio.</p> <p>Hij bevalt mij en ik zie hem, maar wat ik zie en wat mij bevalt kan ik toch niet vinden.</p> <p style="text-align: right;">Ovidius, <i>Metamorphosen</i> 3.446-447</p> <p><i>Narcissus is verliefd op zijn eigen spiegelbeeld, maar kan het niet bereiken.</i></p> <p style="text-align: center;">Laudat digitosque manusque bracchiaque et nudos media plus parte lacertos.</p> <p>Hij prijst haar vingers en haar handen en haar onderarmen en haar voor meer dan de helft ontblote bovenarmen.</p> <p style="text-align: right;">Ovidius, <i>Metamorphosen</i> 1.500-501</p>

Retorische vraag	<p>Een vraag waarbij het niet de bedoeling van de vragensteller is dat er een antwoord gegeven wordt.</p> <p>Waarom snapt niemand dat ik soms retorische vragen stel? Bill Gates</p> <p>Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? Hoe lang nog, Catilina, zul jij misbruik maken van ons geduld? Cicero, <i>Oratio in Catilinam</i> 1.1</p>								
Sententia	<p>Een algemeen geldende uitspraak.</p> <p>Van het concert des levens heeft niemand een program.</p> <p>Homines, dum docent, discunt.</p> <p>Mensen leren, terwijl zij les geven. Seneca, <i>Epistula ad Lucilium</i> 7.8</p>								
Tautologie	<p>Het nevenschikkend herhalen van een begrip in andere woorden.</p> <p>gratis en voor niks</p> <p>Domum meam maioribus praesidiis munivi atque firmavi.</p> <p>Ik heb mijn huis met grotere wachtposten beveiligd en versterkt. Cicero, <i>Oratio in Catilinam</i> 1.10</p>								
Tertium comparationis/punt van overeenkomst	<p>Zie vergelijking.</p>								
Vergelijking	<p>Vorm van beeldspraak waarbij afgebeelde en beeld beide worden genoemd (dus <i>met</i> "als", "zoals", "gelijk aan" etc.).</p> <p>De vergelijking bestaat uit drie elementen:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. afgebeelde (= persoon/zaak die vergeleken wordt) 2. beeld (= persoon/zaak waarmee vergeleken wordt) 3. punt van overeenkomst/tertium comparationis (= het aspect waarin afgebeelde en beeld overeenkomen) <p>De blozende jongen was zo rood als een kreeft.</p> <table border="0"> <tr> <td>Afgebeelde:</td> <td>de blozende jongen</td> </tr> <tr> <td>Beeld:</td> <td>de kreeft</td> </tr> <tr> <td>Punt van overeenkomst:</td> <td>het rood zijn</td> </tr> </table> <p>aut quam sidera multa, cum tacet nox, furtivos hominum vident amores: tam te basia multa basiare vesano satis et super Catullo est.</p> <p>of zoveel sterren als er, wanneer de nacht zwijgt, de heimelijke liefdes van de mensen zien: als je me zoveel kussen geeft, is dat voldoende en meer dan voldoende voor de waanzinnige Catullus. Catullus, <i>Carmen</i> 7.7-10</p> <table border="0"> <tr> <td>Afgebeelde:</td> <td>het aantal kussen dat Catullus van Lesbia krijgt</td> </tr> </table>	Afgebeelde:	de blozende jongen	Beeld:	de kreeft	Punt van overeenkomst:	het rood zijn	Afgebeelde:	het aantal kussen dat Catullus van Lesbia krijgt
Afgebeelde:	de blozende jongen								
Beeld:	de kreeft								
Punt van overeenkomst:	het rood zijn								
Afgebeelde:	het aantal kussen dat Catullus van Lesbia krijgt								

Beeld: het aantal sterren aan de hemel
Punt van overeenkomst: oneindigheid

II. Narratologische begrippen

- Alwetende verteller** De vertellende instantie die complete kennis van alle gebeurtenissen, achtergronden en het verloop van het verhaal heeft.
- Apostrofe** De verteller richt zich rechtstreeks tot een personage of gepersonifieerde zaak in het verhaal.
- Quis tibi tum, Dido, cernenti talia sensus?
- Hoe was je er toen aan toe, Dido, toen je dergelijke dingen zag?
Vergilius, *Aeneis* 4.408
- ... Priamique arx alta maneres.
- ... en dan zou jij nog overeind staan, hoge burcht van Priamus.
Vergilius, *Aeneis* 2.56
- Dramatische ironie** Het verschijnsel dat een of meer personages minder kennis van de situatie hebben dan de lezer / het publiek.
- Quisquis es, huc exi! Quid me, puer unice, fallis
quove petitus abis? Certe nec forma nec aetas
est mea, quam fugias.
- Wie je ook bent, kom hier! Waarom houd je me voor de gek, unieke jongen?
Of waar ga je heen terwijl ik naar je verlang? Het is zeker niet mijn schoonheid
of mijn leeftijd waar je voor vlucht.
Ovidius, *Metamorphosen* 3.454-456
- Narcissus spreekt tot zijn eigen spiegelbeeld zonder dat hij dit zelf in de gaten heeft.*
- Prospectie (flashforward)** Het vooruitkijken door een personage of de verteller naar latere gebeurtenissen.
- Dedit oscula nato
non iterum repetenda suo.
- Hij gaf zijn zoon kussen **die niet opnieuw gegeven zouden worden**.
Ovidius, *Metamorphosen* 8.211-212
- Daedalus kuste zijn zoon Icarus voordat ze wegvlogen van Kreta. Icarus zou tijdens de vlucht omkomen.*
- Raamvertelling** Een verhaal dat als een kader één of meer andere verhalen omsluit.
- Het verhaal over het diner bij Dido als kader waarbinnen Aeneas zijn verhalen vertelt.*
- Retrospectie (flashback)** Het terugkijken door een personage of de verteller op gebeurtenissen die hebben plaatsgevonden.

Stipes erat quem, cum partus enixa iaceret
Thestias, in flammam triplices posuere sorores.
(...)

**Ille diu fuerat penetralibus abditus imis
servatusque tuos, iuvenis, servaverat annos.**

Er was een stuk hout dat de drie schikgodinnen in het vuur hadden gelegd,
toen de dochter van Thestius in het kraambed lag.

(...)

**Dat had lang achter in een diepe kast verborgen gelegen en doordat het
(uit het vuur) gered was, had het jou al die jaren gered, jongen.**

Ovidius, *Metamorphosen* 8.451-452; 458-459

Vertellerscommentaar

Het door de alwetende verteller (terloops) geleverde commentaar op gebeurtenissen of personages.

At regina dolos (**quis fallere possit amantem?**)
praesensit

Maar de koningin voorvoelde het bedrog (**wie zou een verliefd mens kunnen misleiden?**)

Vergilius, *Aeneis* 4.296-297

Vertelperspectief

De positie van waaruit de verteller het verhaal vertelt.

Verteltempo

De verhouding tussen verteltijd en vertelde tijd.

Wanneer de woorden van een personage in de directe rede worden weergegeven, is de verteltijd **even lang** als de vertelde tijd.

Wanneer in een vertelling een samenvatting van gebeurtenissen wordt gegeven of wanneer er een sprong in de tijd wordt gemaakt, is de verteltijd **korter** dan de vertelde tijd.

Wanneer in een vertelling een beschrijving wordt gegeven van een persoon of voorwerp, is de verteltijd **langer** dan de vertelde tijd.

Versnelling: het verteltempo wordt hoger dan in het voorafgaande.

Vertraging: het verteltempo wordt lager dan in het voorafgaande.

Verteltijd

De tijd die gebruikt wordt om het verhaal te vertellen.

Vertelde tijd

De tijdsduur van de vertelde gebeurtenissen.

III. Argumentatieve begrippen

A-fortiori-redenering

Een redenering die stelt dat, wanneer in een bepaalde situatie iets geldt, het vanzelfsprekend is dat dit in een andere situatie met des te meer reden geldt.

Als een volwassene deze steen niet kan optillen, kan een kind dat al helemaal niet.

Nam tu quoque, qui consulis, diu an consuleres cogitasti: **quanto magis** hoc mihi faciendum est, cum longiore mora opus sit ut solvas quaestionem quam ut proponas?

Want ook jij, die mij om raad vraagt, hebt lang nagedacht of je me wel om raad moest vragen. **Des te meer** moet ik er goed over nadenken, omdat het geven van een oplossing meer tijd vergt dan het stellen van een vraag.

Seneca, *Epistula ad Lucilium* 48.1

Analogie

Een argumentatie die gebruik maakt van een vergelijkbare situatie.

Ut igitur Athenas et Lacedaemonem Atheniensium Lacedaemoniorumque causa putandum est conditas esse, omniaque quae sint in his urbibus eorum populorum recte esse dicuntur, **sic** quaecumque sunt in omni mundo deorum atque hominum putanda sunt.

Zoals we kunnen veronderstellen dat Athena en Sparta gesticht zijn vanwege de Atheners en Spartanen, en dat men terecht veronderstelt dat alles wat zich in die steden bevindt, eigendom van die volken is, **zo** mag men veronderstellen dat alles wat er in het hele universum bestaat, eigendom van goden en mensen is.

Cicero, *De natura deorum* 2.154

Autoriteitsargument

De verwijzing naar een uitspraak van een belangrijk persoon om een eigen bewering kracht bij te zetten.

Sed ne soli mihi hodie didicerim: (...) Democritus ait (...). Bene et ille, quisquis fuit (...). Egregie hoc tertium Epicurus (...)

Maar om te voorkomen dat ik vandaag niet alleen voor mijzelf geleerd heb: (.) Democritus beweert (...). Een tweede mooie uitspraak is van een onbekende auteur (...). Hier is nog een derde mooie uitspraak. Epicurus zegt (...).

Seneca citeert Democritus, een onbekende auteur en Epicurus om zijn eigen gedachte te bevestigen.

Seneca, *Epistula ad Lucilium* 7.10-12

Invoeren fictieve spreker

Een opmerking van een denkbeeldige spreker.

Dicet aliquis, "quid mihi prodest philosophia, si fatum est?"

Nu zal iemand opmerken: "Wat heb ik aan filosofie als er een noodlot bestaat?"

Seneca, *Epistula ad Lucilium* 16.4

Syllogisme

Een redenering waarbij een conclusie getrokken wordt uit twee premissen (stellingen), een algemene (premissa maior) en een specifieke (premissa minor).

premissa maior	Alle mensen zijn sterfelijk
premissa minor	Socrates is een mens
conclusie	Socrates is sterfelijk

IV. Aanvullingen voor dactylische poëzie

N.B. 1. De volgende begrippen worden bekend verondersteld: dactylus, spondee, hexameter. De kandidaat wordt geacht in staat te zijn een dactylische hexameter en pentameter te scanderen. De begrippen cesuur en synizese worden niet bekend verondersteld.

N.B. 2. Bij nomina van de eerste declinatie eindigt de nominativus enkelvoud op een korte -a, de ablativus enkelvoud op een lange -a.

Dactylische hexameter: effecten van de afwisseling dactylus-spondee op de inhoud

De aanwezigheid van veel spondeeën in een versregel kan plechtstatigheid, somberheid of traagheid suggereren, terwijl het veelvuldig voorkomen van dactyli opwinding, luchtigheid of snelheid kan uitdrukken.

Illud

auditum saxis intellectumque ferarum (5 spondeëen)
sensibus.

Dat is gehoord door rotsen en begrepen door de zintuigen van wilde dieren.
Ovidius, *Metamorphosen* 11.41-43

Quadripedante putrem sonitu quatit ungula campum. (5 dactyli)

De paardenhoef raakt met viervoetig geluid de zandige vlakte.
Vergilius, *Aeneis* 8.596

Elisie

Het verschijnsel dat, als een woord op een klinker of een -m eindigt en het volgende woord met een klinker of h- begint, in de uitspraak en in de metriek de slotklinker van het eerste woord wegvalt.

Illa redit iuvenemque oculis animoque requirit.

Zij komt terug en zoekt de jongen met haar ogen en haar hart.
Ovidius, *Metamorphosen* 4.129

Enjambement

Het doorlopen van een syntactische eenheid voorbij het einde van een versregel.

*Serius egressus vestigia vidit in alto
pulvere certa ferae.*

Te laat weggegaan zag hij in het diepe
stof de onmiskenbare sporen van een wild dier.
Ovidius, *Metamorphosen* 4.105-106

Homerische vergelijking

Een vergelijking waarbij het "beeld" uitvoerig wordt uitgewerkt.

Aeneas ziet hoe de Carthagers hard werken aan de bouw van hun nieuwe stad. Dan volgt deze vergelijking.

*Qualis apes aestate nova per florea rura
exercet sub sole labor, cum gentis adultos
educunt fetus, aut cum liquentia mella
stipant et dulci distendunt nectare cellas,
aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
ignavum fucos pecus a praesepibus arcent:
fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.*

Zo ook zwoegen in de vroege zomer de bijen op de bloemige velden onder de zon, wanneer zij de jonge volwassen geworden bijen naar buiten brengen of de vloeibare honing persen en de cellen vullen met heerlijke nectar, of als zij de vrachten overnemen van hen die komen aanvliegen of wanneer ze in slagorde geschaard het nutteloos volkje van de darren verdrijven van de korven. Krioelende, gonzende arbeid: de geurige honing ruikt naar tijd.
Vergilius, *Aeneis* 1.430-436

APPENDIX

De volgende stamtijden en de daarvan afgeleide composita worden bekend verondersteld (vormen die met een asterisk [*] zijn gemarkeerd zijn volledigheidshalve opgenomen, maar worden niet bekend verondersteld):

accipio	accepi	acceptum
ago	egi	actum
aperio	aperui	apertum
aspicio	aspexi	aspectum
aufero	abstuli	ablatum
cado	ceceidi	casum*
caedo	ceceidi	caesum
capio	cepi	captum
cedo	cessi	cessum*
censeo	censui	censum
cerno	crevi	cretum*
claudio	clausi	clausum
cogo	coegi	coactum
colo	colui	cultum
comprehendo	comprehendi	comprehensum
consulo	consului	consultum
credo	credidi	creditum*
cresco	crevi	cretum*
cupio	cupivi	cupitum*
curro	cucurri	
decerno	decrevi	decretum
defendo	defendi	defensum
desero	deserui	desertum
dico	dixi	dictum
disco	didici	-
divido	divisi	divisum
do	dedi	datum
doceo	docui	doctum*
duco	duxi	ductum
emo	emi	emptum
eo	ii	
facio	feci	factum
fero	tuli	latum
flecto	flexi	flexum
fluo	fluxi	fluxum*
frango	fregi	fractum
fugio	fugi	-
gero	gessi	gestum
haereo	haesi	haesum*
iaceo	iacui	-
iacio	ieci	iactum

instruo	instruxi	instructum
intellego	intellexi	intellectum
interficio	interfeci	interfectum
iubeo	iussi	iussum
iungo	iunxi	iunctum
iuvo	iuvi	iutum
lego	legi	lectum
maneo	mansi	
metuo	metui	-
misceo	miscui	mixtum
mitto	misi	missum
moveo	movi	motum
nolo	nolui	-
nosco	novi	notum*
pario	peperi	partum*
pello	pepuli	pulsum
peto	petivi	petitum
pono	posui	positum
posco	poposci	-
possum	potui	-
premo	pressi	pressum
quaero	quaesivi	quaesitum
rapio	rapui	raptum
rego	rexi	rectum*
relinquo	reliqui	relictum
respondeo	respondi	responsum
rideo	risi	risum*
rumpo	rupi	ruptum
ruo	rui	rutum*
scribo	scripsi	scriptum
sedeo	sedi	sessum*
sentio	sensi	sensum
sino	sivi	situm
sisto	stiti	statum*
solvo	solvi	solutum
statuo	statui	statutum
sto	steti	statum*
struo	struxi	structum
suadeo	suasi	suasum
sum	fui	-
sumo	sumpsi	sumptum
surgo	surrexi	surrectum
tango	tetigi	tactum
tego	texi	tectum
teneo	tenui	tentum*
tollo	sustuli	sublatus

traho	traxi	tractum
tremo	tremui	-
veho	vexi	-
venio	veni	
verto	verti	-
video	vidi	visum
vinco	vici	victum
vivo	vixi	
volo	volui	-
volvo	volvi	volutum

Deponentia en semi-deponentia

aggredior	aggressus sum
audeo	ausus sum
fio	factus sum
fruor	fructus sum
fungor	functus sum
gaudeo	gavisus sum*
loquor	locutus sum
mereor	meritus sum
morior	mortuus sum
nascor	natus sum
obliviscor	oblitus sum
orior	ortus sum
patior	passus sum
polliceor	pollicitus sum
proficiscor	profectus sum
queror	questus sum
reor	ratus sum
sequor	secutus sum
soleo	solitus sum
utor	usus sum
vehor	vectus sum
vereor	veritus sum
vertor	versus sum

